

İSLAM'IN İLK DÖNEMLERİNDEKİ UYGULAMALAR EKSENİNDE KAMUSAL BİR GELİR OLARAK ZEKÂT

Emrullah DUMLU*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, dinî, ahlâkî, iktisadî ve sosyal boyutları bulunan zekâtın hukukî boyutunu yani vergi olma boyutunu incelemektir. Çalışmada temel hareket noktası olarak, İslam'ın ilk dönemlerindeki uygulamalar esas alınmış ve bu çerçevede zekâtın kamusal bir gelir olma özelliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk etapta zekâtın kamuya ait bir gelir olduğu nass bağlamında temellendirilmeye çalışılmış ve buna ilişkin ilk döneme ait uygulama örnekleri sunulmuştur. Akabinde ise zekât gelirlerinde uygulanacak genel esaslar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zekât, Zekât Oranı, Kamu, Kamusal Gelir.

ABSTRACT

Zakah as a Public Income in the Axis of the Applications in the Early Eras of Islam

The aim of this study is to search the legal aspect, that is, taxation aspect of zakah, which has religious, ethic, economical and social sides. This study is based on the applications in the early periods of Islam and in this frame, it is tried to explain the public income aspect of zakah. Within this context, firstly, zakah is tried to be grounded on the basis of that it is a public income in the coherence of Qur'an and Hadith, and the examples of the applications in the early periods related to that are submitted. Subsequently, the general bases that are applied in the zakah income are emphasized.

Key Words: Zakah, the Rate of Zakah, Public, Public Income

---

* Dr., R. Salim Burçak Kız Teknik ve Meslek Lisesi DİKAB öğretmeni, Erzurum, edumlu@atauni.edu.tr

e-posta:

Giriş

Kendine mahsus bir yapısı, hizmet alanları, icra ettiği hizmetin niteliği, harcamaları ve bu harcamaları finanse etmek için temin etmek zorunda olduğu gelirleriyle devlet, nev-i şahsına münhasır bir organizma görünümü arz eder. Şu farkla ki, devlet sunduğu kolektif hizmetleri kendi iktidar gücüne dayanarak cebir yoluyla finanse eder. Hiç şüphesiz söz konusu cebir, zorbalık anlamında değil hukukî ve siyasi bir müeyyidedir.

Kamusal hizmetleri ilke olarak bedava sunan kamu kesimi, bu hizmetleri üretebilmek için gereken harcamaları zorunlu ödetmeler yoluyla finanse etmektedir. Bu durum kamusal finansmanın en dikkat çekici özelliği olan cebir unsurunun¹ bir sonucudur. Çağdaş ve geçmiş toplumların hiçbirisinde toplum üyelerinin ihtiyaçlarını tamamen piyasadaki karşılıkları bir düzene rastlanmaz.² Özellikle tüm toplumu ilgilendiren kolektif hizmetler, piyasa dışı bir örgüt, yani devlet tarafından toplum üyelerinin istifadesine sunulur.

Kuşkusuz kamusal finansman piyasa finansmanından farklılık arz eder. Şöyle ki, piyasada mal ve hizmet üretimi, arz ve talep dengesine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, piyasada hangi mal ve hizmetin üretileceğine tüketiciler karar verir. Nitekim piyasada üretilen mal ve hizmetlerin maliyetini söz konusu ürünleri bedel ödeyerek alan müşteriler karşılarlar. Bölünebilen ve pazarlanabilen mal ve hizmet üreten piyasa, ürettiği ürünlerin faydasını talep sahiplerine tahsis edebildiği için, bunların maliyetini üründen faydalananlardan fiyat yolu ile finanse etmektedir.³ Oysa kamu kesiminde durum bundan farklıdır. Zira kamu kesimi tarafından üretilen savunma ve benzeri sosyal hizmetlerin faydasını bölmek ve talep edene tahsis etmek mümkün olmadığı için, üretilen sosyal malların maliyeti kamusal finansmanı karakterize eden cebir unsuruna dayanılarak zorunlu ödetmeler yoluyla karşılanmaktadır.⁴

İşleyişi bakımından piyasa ekonomisine nispetle farklı bir ekonomik yapıya sahip olan devletin/kamu otoritesinin milli ekonomi içerisindeki konumu/tutumu veya hissesi, iktisadî olaylara ilişkin ortaya konan iktisat teorilerinin devlet anlayışını etkilemesiyle, devletin iktisadî hayata ait fonksiyonlarında da eskiye oranla bir takım değişiklikler meydana getirmiştir.

¹ Nadaroğlu, Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981, s. 194

² Bulutoğlu, Kenan, *Kamu Ekonomisine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 4.

³ Nadaroğlu, a.g.e., s. 47, 194; Bulutoğlu, a.g.e., s. 11.

⁴ Nadaroğlu, a.g.e., s. 194-195

Batı kaynaklı modern telakkiye göre⁵ özellikle yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkan ve dünyayı saran büyük iktisadî buhrana kadar geçen dönemin devlet anlayışında, ilgili dönemin iktisat ve maliye politikalarına hakim olan liberal görüş etkili olmuş ve bu görüş anılan dönemde sonraki döneme kıyasla devletin fonksiyonlarının oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır. Mezkur ekolün devlet anlayışındaki görünüşü tarafsızlıktır. Bu anlayışa istinaden devlet iktisadî alanda tarafsız kalmış, öyle ki dış güvenlik, iç güvenlik adalet gibi görevlerin dışında, özellikle iktisadî ve sosyal olaylara karşı kayıtsız tutum sergilemiştir. Ancak sonraki dönemde sosyal hayatın ve ilişkilerin gelişmesi sonucu toplumsal ihtiyaçların artmasına paralel olarak devletin fonksiyonları da eskiye oranla önemli ölçüde artmıştır. Bunun bir sonucu olarak da kamu ekonomisinin milli ekonomi içerisindeki hissesi giderek büyümüş ve nihayetinde tarafsız devletin yerini *müdahaleci devlet* almıştır. Bu sonuncu devlet anlayışına günümüzdeki yaygın ifadeyle *sosyal devlet* adı da verilmiştir.

Gelinen noktada müdahaleci ya da sosyal devletin kolektif mal ve hizmetler üretmesi ve istihdamı sağlaması görevlerinin yanı sıra, âdil bir gelir dağılımını gerçekleştirmesi⁶de temel görevleri arasında yer almaktadır. Ancak gelir ve servet arasında doğrudan bir ilişki olduğu için gelir dağılımının düzeltilmesi beraberinde servet dağılımının düzeltilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır ki, devletler bu alanda vergiler ve harcamalar gibi iki etkin malî aracı⁷ ellerinde bulundurmaktadırlar.

Öte yandan gerek asr-ı saadet ve hulefî-i râşidîn dönemi gerekse sonraki dönemlerde İslam coğrafyasında ortaya çıkan devletlerin mali meselelerdeki tutumu ve özellikle temel bir kamu geliri olan zekâtın harcama alanları dikkate alındığında, ismen olmasa da uygulama bakımından bir sosyal devlet anlayışının yansıtıldığını söylemek –içerisinde geriye doğru bir kavram inşa etme endişesini taşımakla birlikte- fazla hayalci bir yaklaşım olmasa gerektir.

Çağdaş ya da geçmiş tüm toplumlarda-muhteva olarak kısmî farklılıklar olsa da- ortak kamusal hizmetler kamu otoritesi/devlet tarafından karşılanmıştır. Kamu otoritesi bu hizmetleri cebir yoluyla elde ettiği gelirlerle finanse etmiştir. Hukukî ve siyasî nitelikli bu cebirin dayanağı ile ilgili modern devlet anlayışında çok farklı

⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nadaroğlu, a.g.e., s. 80,82,85.

⁶ Nadaroğlu, a.g.e., s. 99,100.

⁷ Nadaroğlu, a.g.e., s. 100.

görüşler ileri sürülmüş ve nihayetinde devletin kendi egemenlik gücüne dayanarak vergi/gelir sağladığı görüşü ağırlık kazanmıştır.

İslam kültür geleneğinde toplumsal hizmetleri finanse edebilmek için tedarik edilmesi gereken gelirlerin neler olduğuna ilişkin devasa bir birikim mevcuttur. Biz bu gelirlerden sadece zekatı irdelemeye çalışacağız. Daha özel bir ifadeyle, zekatın kamusal bir gelir olma özelliğini, bu özelliğin dayanaklarını ele alacağız. Bu kapsamda teşrî özelliği yanında icranın da başı olan Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki uygulama örneklerine yer vereceğiz. Akabinde de kamusal bir gelir olarak zekatın tabi olması gereken genel esasları incelemeye çalışacağız.

1.Kamu Geliri Olarak Zekât

Dinî, ahlaki ve hukukî boyutları bulunan zekât, ekonomik ve sosyal fonksiyonlarıyla⁸ da ön plana çıkmaktadır. Çok boyutlu bir mükellefiyet olan zekât hukukî boyutuyla, teknik anlamda tahsisî bir vergi konumundadır. Bu özelliğine binaen zekât, hem asr-ı saadet ve hulefa-i râşidîn döneminde, hem de daha sonra İslam coğrafyasında kurulmuş olan devletlerde hazinenin/beytülmalin en temel gelirlerinden birisini oluşturmuştur.

Klasik kaynaklarda toplumsal hizmetlerin karşılanabilmesi amacıyla temin edilen kamu gelirleriyle ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Özellikle Hanefî fıkıh kaynaklarında yer alan tasniflerde söz konusu gelirler dört temel başlık halinde ele alınmıştır. Bu tasnife göre⁹kamu gelirleri şu kalemlerden oluşur: a)Zekât Gelirleri, b) Humus; savaşta ele geçen menkul malların/ganimetlerin beşte biri. c) Harac, cizye ve gayr-i müslim tebanın tacirlerinin ticaret mallarından alınan öşür. d) Mirasçı bırakmadan ölenlerin malları ile buluntu ve sahihsiz mallar.¹⁰

⁸ Gözübenli, Beşir, "Zekât. Rahmet Getiren Paylaşım", *İslam'a Giriş*, DİB Yay., Ankara,2006, s. 310.

⁹ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. EbîSehl, *Kitabu'l-Mebsût*, (Tahkik: EbûAbdillah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, III, 21,22; Kasañi, Alauddîn Ebû Bekir b. Mesud, *Bedâiu's- Sanâi fi Tertibi's- Şerâi*, (Tahkik ve Ta'lik: Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcûl) Daru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 2003, II, 532; İbn Abidîn, Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz, *Reddü'l-Muhtâra ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Ta'lik ve Tahrîc: Muhammed Suphi Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin), Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998, III, 255. Bu konuda geniş bilgi için ayrıca bkz. Erkal, Mehmet, "beytülmal" maddesi, *DİA*,. Aşağı yukarı aynı içeriğe sahip olmakla birlikte üçlü bir tasnif için bkz. Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b.Muhammed b.Habîb, *Ahkâmu's-Sultaniye*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1999, s. 354, 355.

¹⁰ Artan kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla sonraki dönemlerde bu gelirlere ek olarak konulan örfî vergiler de kamu gelirleri arasındaki yerini almıştır. Söz konusu gelirlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, I, 357 vd.

Mezkûr tasnifte kamunun en önemli gelirleri arasında sabit ve muayyen bir gelir olarak yer alan zekât, ağırlıklı olarak sosyal nitelikli kamusal hizmetlerin finansmanı olarak tedarik edilmiştir. Zekât gelirleriyle finanse edilen kamu harcama kalemleri bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu üst başlık altında zekâtın kamusal bir gelir olduğuna ilişkin deliller, önce nass bağlamında daha sonra da uygulama bağlamında irdelenmeye çalışılacaktır.

1.1.Nass Bağlamında

Zekâtın bir kamu geliri olduğuna dair Kur'an ve sünnette yer alan bazı dayanakları şu şekilde ifade edebiliriz.

1.1.1. 'El-Âmilîne Aleyhâ' ifadesi

Tevbe suresi 60. ayette zekâtın¹¹ harcama alanları arasında yer alan bu ifade, zekâtın bir kamu geliri olduğuna dair en güçlü delildir. Zira bu ifade, zekâtın tahmini, toplanması, muhafazası ve dağıtımı gibi alanlarda çalışan kamu görevlilerini kapsamaktadır. Bu içeriğiyle söz konusu kavram, zekâtın organize işinin kamu otoritesinin yetkisine havale edildiğini göstermekle birlikte, vergi olma boyutunu da ön plana çıkarmaktadır. Nitekim bu yönüyle zekât, kamu görevlileri eliyle özel kesimden kamu kesimine iktisadî değer/mal transferini ifade etmektedir.

1.1.2.'Onların Mallarından sadaka al'¹²Ayeti

Hz. Peygambere 'al' şeklinde hitap formatında serdedilen ifadenin konumuz açısından bir delil teşkil edip etmeyeceği buradaki sadaka lafzının muhtevasının bilinmesine bağlıdır.

Ayetteki sadaka lafzının delaleti hususunda bilim adamları farklı kanaatler benimsemişlerdir. Bazı bilim adamları bu ayeti, Tebük seferine katılmadığı için pişmanlık duyarak vicdan azabı çeken şahıslardan bahseden önceki ayetlerle bağlantılı olarak ele almış ve buradaki sadakanın, farz olan zekat olmayıp günahlara 'keffaret niteliğinde özel bir sadaka' olduğunu savunmuşlardır. Buna mukabil İslam alimlerinin ekserisi ise, bu ayeti müstakil bir ayet olarak ele almış ve buradaki sadaka lafzının 'farz olan zekata delalet ettiği yönünde kanaat belirtmişlerdir.¹³Ayrıca bu

¹¹ Söz konusu ayette "sadakalar" ifadesi geçmektedir. Sadaka ve zekât kavramları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Dumlou, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi) s. 9-13.

¹² 9.Tevbe, 103.

¹³ Karşılaştırmalı olarak bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camî'u'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'an*, Daru İbn Hazm, Beyrut 2002, VII, 23-25; Razi, Fahrettin, *Tefsîru Fahrî'r-Razi/Mefâtihu'l-Gayb*,

ayetin, farz olan zekât dışında nafîle cinsinden söz konusu nitelikteki sadakaların da alınıp kabul edilmesine bir teşkil etmediği son dönem bazı bilim adamları tarafından savunulmuştur. Buradan hareketle de, netice olarak buradaki 'al' emrinin günahlara keffaret niteliğindeki sadakaların Hz. Peygamber tarafından alınıp kabul edilmesine delalet etse de, aynı zamanda farz olan zekâtlarında Hz. Peygamber tarafından alınıp kabul edileceğine delalet ettiği¹⁴ sonucuna varmışlardır.

Son tahlilde buradaki sadaka lafzının 'farz olan zekâtı' da ihtiva ettiği yönündeki yaklaşım esas alındığında, söz konusu ayetteki ifade biçiminin konumuz açısından hayli önem arz ettiği aşîkârdır. Zira ayette mal sahiplerinin zekâtlarını ilgili yerlere vermeleri yönünde bir direktifte bulunmak yerine, aynı zamanda icranın da başı olan Hz. Peygambere onlarından mallarından sadaka al denmesi, zekâtın kamu otoritesi tarafından yürütülmesini, dolayısıyla kamusal bir gelir olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.1.3.ZekâtKelimesinin Birlikte Kullanıldığı İtâ (ايتاء) Formu ve Zekât Emrinin Delaleti

Zekât kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de "vermek" anlamını ifade eden fiillerden sadece *îta* fiiliyle kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim zekât "vermek" temel anlamını ifade eden iki fiilden (îtâ= ايتاء ve i'tâ= اعطاء) sadece *îtâ* formu ile kullanılmaktadır.

Klasik kaynaklarda her iki kelimenin aynı anlamda olduğu ifade ediliyor olsa da¹⁵Kur'an'daki kullanım biçimleri dikkate alındığında söz konusu kelimelerin anlam yelpazesinin kısmında olsa bir farklılık arz ettiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Sözlük anlamı itibariyle 'etâ' kök fiili, *gelmek* anlamını ifade ederken, bu fiilden türemiş olan *îtâ* (ايتاء) *vermek* anlamını ifade etmektedir. *Gelmek ve vermek*

Daru'l-Fikir, Beyrut, 1981, XVI, 181-182; İbnü'l-Arabî, Ebu Bekir Muhammet b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003; Cassas, Ebu Zekeriya Ahmet b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 189-190; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., IV, 400-401. Ayetteki 'sadaka' kavramının zekat değil, *keffaret mahiyetinde bir sadaka* olduğu yönündeki bir değerlendirme için ayrıca bkz. Gözübenli, Beşir, "Temel Dinî Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Mealler", *Kur'an Mealleri Sempozyumu (I)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 84.

¹⁴ Elmalılı, a.g.e., IV, 401.

¹⁵ Bkz. Taberî, I, 338; Kurtubî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'an*, (Tashih: Şeyh Hişam Semîr el-Buhârî, Daru Alemi'l-Kütüp Riyad, 2003, I, 343.

*anlamları birlikte düşünüldüğünde bir yakınlaşmanın, gelmenin olduğu ve bu yakınlaşma sonucu verme fiilinin meydana geldiği ortaya çıkmaktadır.*¹⁶

Söz konusu fiilin kök anlamı itibariyle gönüllülük¹⁷ anlamını, *vermek* temel anlamını ifade eden formuyla kullanılan zekât emrinin ise 'zorunluluk' anlamını ifade ettiği Kur'an'daki kullanımlarından anlaşılmaktadır. *Etâ* fiilinin kök anlamı itibariyle "gönüllülüğü" içermesi, zekât emrinin delaletinin ise "zorunluluğu" gerektirmesi, tenakuz gibi gözükse de aslında bu durumun bir tenakuz değil, çok boyutlu bir mükellefiyet olan zekâtın iki farklı boyutuna 'ibadet ve hukukî boyutuna' dayanak teşkil ettiği düşünülebilir. Şöyle ki; *etâ* fiilinin kök anlamının içerdiği gönüllülük, zekât mükellefinin sorumluluğunu yerine getirirken vermek zorunda olduğu içinde değil de, ibadet saikiyle¹⁸ gönülden bütün benliğiyle, yani Allah'a yaklaşma hissi taşıyarak vermesi anlamına¹⁹ işaret etmektedir. Bu kök anlamın, zekâtın manevi/vicdanî boyutuna, bir başka ifadeyle ibadet boyutuna, emrin gerektirdiği zorunluluğun ise zorunlu bir mükellefiyet olarak hukukî boyutuna işaret ettiği açıktır.

Kuşkusuz buradaki zorunluluğun tek başına zekatı kamu otoritesine verme şeklindeki bir zorunluluğu ortaya koyduğunu söylemek zorlama bir yorum olacaktır. Ancak bu yorum, zekatın kamuya verilmesi gerektiğine delalet eden diğer deliller, uygulama şekilleri ve teşri hikmeti ile birlikte bir bütün olarak düşünüldüğünde, söz konusu zorunluluğun zekatın sadece bireysel bir mükellefiyet değil, toplumsal bir sorumluluk yani kamusal bir hak olduğuna ilişkin dayanaklar arasında yer aldığı anlaşılacaktır. Dolayısıyla ifade edilmeye çalışılan perspektif bu genel mantık içerisinde düşünüldüğünde bir anlam kazanacaktır.

Ayrıca ilgili delillerden hareketle, klasik fıkıh mükteşebatında ortaya konan Allah hakkı-kul hakkı tasnifinde, zekâtın belirli şahıs ve zümreyi değil, kamu yararı ve

¹⁶ Demir, Şehmus, "Zekâtın Kur'an-ı Kerim'de Kavramsal Çerçevesi", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 29, ss., 19-44. Ayrıca Bkz. Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, (Tahkik: Mehdi Mahzumî,-İbrahim Samerrâî), Mektebetü'l-A'lamî, Beyrut, 1998, VIII, 146.

¹⁷ 'İtâ' fiilinin "gönüllülük" anlamına işaret sayılabilecek kullanımları için bkz. 9.Tevbe, 75; Bkz. 92.Leyl 18-19. Leyl Suresi 18. ayette geçen *itâ* kelimesinin "gönüllülük" anlamına ilişkin bir çevirisi ve bu çevirinin gerekçesi için bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal)*, II/1265 ve ayetle ilgili 14. Dipnot.

¹⁸ Zekâtın mali bir ibadet olma düşüncesine istinaden.

¹⁹ Demir, a.g.t., s. 29.

düzenini ilgilendiren haklar şeklinde tanımlanan Allah hakkı içerisinde mütalaa ediliyor olması,²⁰da onun kamusal bir gelir olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1.4. 'Zekât, Zenginlerden Alınır Fakirlere Verilir' Hadisi

En temel hadis kaynaklarında yer alan '*zekat zenginlerden alınır, fakirlere verilir*'²¹hadisi, zengin ile fakir arasındaki mal transferinin kamu otoritesi eliyle gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum zekâtın bir kamu geliri olduğuna ilişkin en önemli göstergelerdendir.

1.1.5. Kanunnâme Niteliğindeki Zekât Tarifeleri

Hz. Peygamber tarafından zekât görevlilerine iletmek üzere hazırlanan ancak vefatından önce ulaştırılamayan kanunnâme niteliğindeki zekât tarifeleri temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hz. Peygamber'in âmillerine içeriğini sözlü olarak²² ilettiği kanunnâmeleri, sonraki halifeler kamu görevlilerine yazılı olarak²³ iletmış ve zekât gelirleri bunlara göre toplatılmıştır. Oldukça ayrıntı içeren bu ve benzer nitelikteki kanunnâmeler²⁴ miktar ve oran²⁵ konusuna dek birçok konuda açık ve net hükümler ihtiva etmektedirler. Zekâta tabi diğer mal çeşitleri ile ilgili serdedilen hadisler de benzer bir üslupla ifade edilmiş kanunnâme hüviyetini haiz belgelerdir. Bu kanunnamelerle kamusal gelirin çerçevesi çizilerek bizzat kamu otoritesi tarafından

²⁰ Allah hakkı-kul hakkı ayırımı ile ilgili geniş gibi için bkz. Bardakoğlu, Ali , 'Hak Maddesi', *DİA*, XV, 143-142.

²¹ Bkz. Buhârî, Ebu Abdullah Muhammet b.İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Zekât, 1, 63, Meğâzi, 60; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, İman, 29; Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât, 5; Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât,1; İbn Mâce, EbûAbdillah Muhammed b. Zeyd, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât, 1; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, Zekât,1; Ahmet b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I, 233.

²² Bkz. Tirmizî, Muhammet b.İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Zekât, 5; Nesâî, Zekât, 5,8; İbn Mâce, Zekât, 12; Malik, Muvatta, 24; Darimî, Zekât, 5; Ahmed b. Hanbel, V, 230,233,240,247.

²³ Karşılaştırmalı olarak Bkz. Buhârî, Zekât, 37,38; Ebu Dâvud, Zekât, 5; Tirmizî, Zekât, 4; Nesâî, Zekât, 5,10; İbn Mâce, Zekât, 9; Muvatta, Zekât, 23; Dârimî, Zekât, 6.

²⁴ Karşılaştırmalı olarak Bkz. Buhârî, Zekât, 37,38; Ebu Dâvud, Zekât, 5; Tirmizî, Zekât, 4,5; Nesâî, Zekât, 5,8,10; İbn Mâce, Zekât, 9,12,13; Muvatta, Zekât, 23,24; Dârimî, Zekât, 4,5,6; Ahmed b. Hanbel; Müsned, I, 411, V, 230,233, 240, 247.

²⁵ İlgili hadisler için bkz. Buhârî, Zekât, 37,38, 42, 43; Müslim, Zekât, 1,3,5,6; Ebu Dâvud, Zekât, 5; Tirmizî, Zekât, 4,5; Nesâî, Zekât, 5,8,10; İbn Mâce, Zekât, 9,12,13; Muvatta, Zekât, 23,24; Dârimî, Zekât, 4,5,6.

mükelleflere sorumluluklarının kapsam ve sınırları deklare edilmiş, aynı zamanda da zekât görevlilerinin keyfî davranışta bulunmalarının önüne geçilmiştir.

1.2.Uygulama Bağlamında

Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde zekât işlerinin yürütülmesinin bir kamu görevi, zekât gelirlerinin de kamusal bir gelir olduğuna ilişkin uygulamalar kaynaklarımızda yer almaktadır. Bu uygulamalar zekâtın hem kurumsallaşma sürecine, hem de kamusal bir gelir olduğuna ilişkin esaslı veriler sunmaktadırlar. Zekâtın bir kamu geliri olduğuna temel teşkil eden bu uygulamaların önemli bir bölümüne bu başlık altında işaret etmeye çalışacağız.

1.2.1.Zekat Mallarının Muhafazası İçin Zekât Dairelerinin Kurulması

Mekke döneminde müstakil bir siyasî organizasyonun mevcudiyetinden bahsetmek söz konusu olmadığı için kamusal bir gelirden de söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde malî mükellefiyete ilişkin inen ayetler²⁶ haber formatında olup, yardımlaşma ve dayanışma duygusuna yönelik dinî-ahlakî yükümlülükler içermektedirler. İlgili ayetler icbarî bir mükellefiyet teklif etmedikleri için merkezî bir gelir ve dağıtım teşkilatı oluşmamıştır. Ancak yardımlaşma ve dayanışma olgusuna verilen önemin muhataplar tarafından kavranabilmesi için söz konusu dinî-ahlakî yükümlülükler uhrevî tasvirlerle²⁷ desteklenmiştir.

Nüzul sürecinin ikinci aşaması olan Medine döneminde malî mükellefiyetlere ilişkin ayetler vicdana hitap etmekten çıkıp zorunlu yükümlülükler getiren bir yapıya dönüşmüş ve buna paralel olarak da zekâtın bir kamusal gelir olduğuna dair uygulamalar tarih sahnesindeki yerini almıştır. Nitekim daha sonra Hz. Ömer döneminde tüm devlet işlerine bakmak üzere oluşturulacak Divan Teşkilatı içerisinde yer alan zekât beytülmalinin malî bir kurum hatta fizikî bir mekân olarak Hz. Peygamber'in Medine döneminde ortaya çıktığına dair uygulamalar mevcuttur. Mesela Hz. Peygamber'in geçici bir süre için nakdî zekâtı evinde muhafaza edip dağıttığına dair rivayetler²⁸ hadis kaynaklarında yer almaktadır. Yine bu dönemde Mescid-i Nebevînin ikinci katında bulunup merdivenle çıkılan ve 'Meşrebe Aliyye'

²⁶ "Tasaddak", "mütesaddikîn", "hak", "nasip", "itâ" gibi malî nitelikli kavramları içeren ayetler için bkz. 12.Yusuf, 88; 70.Meâric, 24; 51.Zâriyat, 19; 30. Rum, 38; 6.En'âm, 136; 16.Nahl, 90.

²⁷ Bkz. 107.Müddessir, 42-44.

²⁸ Bkz. Buhârî, Zekât, 20.

yahut ‘Gurfe’ veya ‘Hizâne’ adıyla anılan bir odanın/dairenin silah ve gıda maddelerinin muhafazası için kullanıldığı²⁹da bilinmektedir.

Ayrıca Beyhâkî ve Makrizî’nin nakletmiş oldukları bir rivayette, Hz. Peygamber döneminde sadakaların konduğu bir dairenin/deponun mevcut olduğu ve bu mekânın sorumlusunun da Bilal-i Habeşi olduğu açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Söz konusu rivayete göre,³⁰ bir gün Hz. Peygamber, içerisine sadakaların konduğu Bilal-i Habeşi’nin sorumluluğundaki odaya/depoya girmiş ve orada bir hurma yığını görünce, bu hurmaların ne amaçla tutulduğunu sormuş, Bilal de; Hz Peygamberin kendi muhtemel ihtiyaçları (nevâib) için ayırdığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber; ‘Yarına çıkacağından emin misin?’ diyerek, arşın sahibinden azaltma ve yoksulluğa düşürme konusunda herhangi bir endişe taşımadan infak da bulunmasını emretmiştir. Mezkur rivayette söz konusu dairenin/deponun nerede bulunduğuna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bilal-i Habeşi’nin görevli olduğu³¹bu daire muhtemelen yukarıda bahse konu olan Mescid-i Nebevi’nin ikinci katında bulunan ve ‘Hizâne’, ‘Ulliyye’ veya ‘Gurfe’ adıyla anılan daire olsa gerekir.

Yine o dönemde “Gurfetü’s-Sadaka” ismiyle anılan bir dairenin/deponun bulunduğu da Hz. Hasanla ilgili bir olayla bağlantılı olarak bazı hadis kaynaklarında açık bir şekilde nakledilmektedir. Rivayete göre bir keresinde Hz. Peygamber torunu

²⁹ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 1993, II, 1055 (paragraf; 1845) Hizâne, Meşrebe (veya Meşrube), Aliye (Ulliyye veya İlliyye şeklinde de teleffuz edilen) bu oda, şu olayla ilgili olarak hadis kaynaklarında yer almaktadır: Rivayete göre, Hz Peygamber hanımlarıyla yaşadığı bir sorun nedeniyle bir ay süreyle hanımlarının yanına girmemeye yemin etmiş ve bu süreyi bu odada geçirmiştir. Hz. Peygamber’in mezkûr süreyi içerisinde geçirmeye karar verdiği süre esnasında odada birkaç sa’ arpa, biraz da deri tabaklamada kullanılan ve ‘karaz’ ismiyle anılan bir yaprak türü ve birkaç asılı deriden fazla bir şey olmadığı meseleyi öğrenmeye gelen Hz. Ömer’in diliyle kaynaklarda ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Ömer depoda bu kadar az malın olduğunu görünce ağlamış, Hz. Peygamber niçin ağladığını sorduğunda Hz. Ömer; Kısra ve Kayserler bolluk ve refah içinde yüzerken, kendisinin Allah’ın en sevgili kulu olduğu halde bu durumda olmasının gerekçe gösterince, Hz. Peygamber; ‘Dünyanın onların ahiretin bizim olduğuna razı değil misin?’ diye sormuş Hz. Ömer de razı olduğunu söylemiştir... Karşılaştırmalı olarak bkz. Buhari, Salat, 11, Tefsiru’l-Kur’an (Sure 66) 2, Mezalim, 25; Müslim 30-31. Nesâî, Talak, 32; Ahmed b. Hanbel, II, 298. (Söz konusu dairede bu kadar az miktarda mal bulunması, muhtemelen olayın geçtiği zaman yıl içerisinde zekât gelirlerinin henüz toplatılmadığı bir döneme rastlamış olabileceği gibi, o dönemde fakirlerin fazla gelirin ise az olması nedeniyle toplanan gelirlerin dağıtılmış olduğu da ihtimal dahilindedir.)

³⁰ Rivayetin detayı için karşılaştırmalı olarak bkz. Beyhakî, Ebu Bekir Ahmet b.Hüseyn, *Delailü’n-Nübüvve*, (Tahric ve Ta’lik; Abdulmu’dîKal’aci), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 347; Makrizî, Takiyyuddin Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b.Muhammed, *İmtâu’l-Esma’*, (Tahkik ve Ta’lik. Muhammed Abdulhamit en-Nesimi) Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, IX, 379.

³¹ Hamidullah, a.g.e., II, 1055 (prg. 1845)

Hız. Hasan'ı³² sadaka odasına götürmüş, Hız. Hasan bir hurma alıp ağzına attığında durumu fark eden Hız. Peygamber, onu derhal bırakmasını, zira onun kendisine de, aile fertlerine de helal olmadığını³³ beyan etmiştir. Kaynaklarda yer alan bu olay, zekât beytülmalinin fizikî bir mekân olarak Hız. Peygamber döneminde oluşturulduğuna dair bir veri sunmasının yanı sıra, zekâtın kamusal bir gelir olarak kamu otoritesi tarafından organize edildiğine de işaret etmektedir.

Yine Hız. Peygamber döneminde yoksul insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla zekât hurma salkımlarının mükellefler tarafından getirilerek Mescid-i Nebevî'nin iki direği arasında gerilmiş bir ipe asıldığı da³⁴ o döneme ilişkin uygulamalara dair rivayetler arasında yer almaktadır.

Son dönem araştırmacıları arasında aidiyeti hususunda farklı yaklaşımlar olan 'Ulliyye' isimli üst katta bulunan kilitli bir odanın mevcudiyetine ilişkin rivayetler de kaynaklarımızda yer almaktadır. Söz konusu rivayete göre, Müzeyne kabilesinden gelen 400 kişilik bir heyetin yiyecek ihtiyaçlarının temini için Hız. Peygamber, Hız. Ömer'e emirde bulunmuş, o da bu kişileri Ulliyye denilen üst kattaki bir odaya götürmüş ve orada bulunan hurmalarla söz konusu kişilerin gıda ihtiyaçları karşılanmıştır.³⁵ Rivayette geçen Ulliyye ismindeki oda yukarıda bahse konu olan Bilal-i Habeşî'nin görevli olduğu oda mı, Hız. Ömer'in sorumlu olduğu farklı bir oda mı, yoksa Hız. Ömer'in şahsına ait bir oda mı olduğu son dönem araştırmacılar arasında tartışma konusudur.³⁶ Aynı rivayet hakkında farklı değerlendirmelerin bulunması, rivayetdeki farklılıkların farklı değerlendirmelere varılacak nitelikler taşımasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu odayla ilgili rivayetlerin bazılarında geçen

³² Aynı olayla ilgili bazı rivayetlerde, olayı yaşayan kişinin Hız. Hasan değil Hız. Hüseyin olduğu nakledilmektedir. Bkz. Ahmet b. Hanbel, I, 201.

³³ Ahmet b. Hanbel, I, 200; Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmet, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Tahkik ve Tahrir: HamdîAbdulmecit es-Selefi) Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kahire, 1414/1993 III, 87; Rivayetin farklı varyantları için bkz. Buhârî, Zekât, 60; Müslim, Zekât, 161.

³⁴ Ahmet b. Hanbel, VI, 28; İbn Mace, Zekât, 19; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 2; Nesaî, Zekât 27.

³⁵ Karşılaştırmalı olarak bkz. Ahmet b. Hanbel, V, 445; Ebu Dâvud, Edep, 157-158; Taberânî, a.g.e., IV, 328; Heysemî, Nureddin Ali b.Ebu Bekir, *Buğyetü'r-Râid Fî Tahkiki Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (Tahkik: Abdullah Muhammet ed-Dervîş) Daru'l-Fikir, Beyrut, 1994, VIII, 535-536; Kettânî, Muhammet Abdulhay, *Nizamu'l-Hükümeti'n-Nebeviyye et-Teratibu'l-İdariyye*, (Tahkik: Abdullah Halit) Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut, ts. I, 348.

³⁶ Karşılaştırmalı olarak bkz. Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984, s. 49-50; Erkal, Mehmet, "Beytümâl" md. *DİA*, İst. 1992, VI, 91; Kallek, Cengiz, "Zekâtın Müesseleşme Süreci: Hız. Peygamber ve Râşit Halifeler Dönemi", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*, Ensar Neş. İstanbul, 2008, s.195-213. (197-198).

ifadelerden³⁷ söz konusu odanın Hz. Ömer'e ait olduğu, içindeki az miktardaki hurmayı da kendi ailesinin ihtiyaçları için sakladığı anlaşılmaktadır.

Hal böyle olmakla birlikte üst katta bulunun Ulliyye isimli bu kilitli odanın diğer zamanlarda kamu gelirleri için kullanılıp kullanılmadığı, başka bir ifadeyle, bu odaya Hz. Ömer'in kendine ait malları dışında kamuya ait malların da konulup konulmadığı hususuyla ilgili herhangi bir rivayet tespit edebilmiş değiliz. Ancak bahse konu olan rivayetlerde Hz. Peygamber ile Hz. Ömer arasında geçtiği aktarılan diyalog, söz konusu mekânın kamu gelirleri için de kullanıldığı izlenimini vermektedir.

Hz. Ebu Bekir'in kısa süren halifeliği döneminde kamu gelirlerinin muhafazası için oluşturulmuş, kapsamlı bir beytülmal teşkilatına ihtiyaç duyulmamıştır. Zira bu durum hem daha sonraki dönemlere nispetle kamu gelirlerinin az olması³⁸ hem de Hz. Ebu Bekir'in gelirleri bekletmeden hemen dağıtma politikasına³⁹ dayanmaktadır. Nitekim onun kamu gelirleri hususunda nasıl bir politika izlediğine ilişkin uygulama örnekleri kaynaklarda nakledilmektedir. Mesela, Kabeliyye, Cüheyne ve bu dönemde yeni açılan Beni Süleym madenlerinden gelen yüklü miktardaki kamu gelirlerini/sadakaları kadın-erkek, hür-köle, büyük-küçük ayırımı yapmaksızın eşit miktarda dağıtmış ve aynı gelirle Allah yolunda (fi sebilillah) kullanmak amacıyla at, deve ve silah satın almıştır.⁴⁰

Hz. Ebu Bekir döneminde genel görünüm mezkur yapıda olmakla birlikte yine de bu dönemde belli bazı mekânlar kamu gelirleri için beytülmal olarak kullanılmıştır. Nitekim Hz. Ebu Bekir hicreti müteakiben Medine'nin kenar mahallelerinden biri olan ve Hz. Peygamber'in evi ile arasında bir millik bir mesafe⁴¹ bulunan *Sunh* adlı yerde ikamet ettiği sırada evinin bir bölümünü beytülmal olarak

³⁷ Mesela o rivayetlerin birinde Hz. Peygamber, Müzeyne kabilesinden gelen 400 kişilik heyetin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamasını Hz. Ömer'e söylediğinde O'nun; "Bende ailemin ihtiyaçları için ayırdığım bir sa' hurmadan başka bir şey yoktur" şeklinde cevabî ifadesinin yer alması, söz konusu odanın/dairenin içindeki hurmaların Hz. Ömer'e ait olduğunu göstermektedir. Bkz. Taberânî, *a.g.e.*, IV, 228; Makrizî, *a.g.e.*, V, 178. Ayrıca ravinin 'Hz. Ömer onları götürüp evine soktu ve üst kattaki odaya çıkardı' ifadesi anılan odanın/dairenin mülkiyetinin de Hz. Ömer'e ait olduğunu göstermektedir. Bkz. Kettanî, *a.g.e.*, I, 348.

³⁸ Erkal, *a.g.mad.*, VI, 91; Kallek, *a.g.e.*, s. 198.

³⁹ Bkz. İbn-i Sa'd, Muhammet, *Kitabu Tabakatü'l-Kübra*, (Tahkik: Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001, III, 195; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah, *Târîhu Medineti Dimeşk*, (Tahkik: Muhibbuddin Ebu Sa'd Ömer b. Ğarâme el-'Amrî) Daru'l-Fikir, Beyrut, 1995, XXX, 320; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem, (Tahkik: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, II, 270.

⁴⁰ Bkz. İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, III, 195; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXX, 320; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 270.

⁴¹ Hamevî, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Daru Sadır, Beyrut, 1977, III, 265.

kullanmıştır.⁴²Kendisine orası için bir bekçi koyup koymayacağı sorulduğunda söz konusu deponun kilitleti olduğunu, gelen her şeyi hemen dağıttığı için de içerisinde pek bir şey bulunmadığını ifade etmiştir. Medine'ye taşındığında da söz konusu beytümali Medine'deki evine nakletmiştir.⁴³ Hz. Ebu Bekir vefat ettiğinde Hz. Ömer, Abdurrahman bin Avf ve Osman bin Affân gibi emin kişilerden oluşan bir heyetle beraber söz konusu depoya girmişler ve orada bir dirhem dışında hiçbir şey bulamamışlardır.⁴⁴

Hz. Ömer döneminde genişleyen sınırlara paralel olarak gelirlerin artmasıyla kamu gelir ve gider dengesini sağlayabilmek için kapsamlı bir beytümali teşkilatı kurulmuş ve zekât beytümali de bu teşkilatın içerisinde yerini almıştır. Sonraki dönemlerde⁴⁵ ise bu teşkilat daha da geliştirilerek devam ettirilmiştir.

1.2.2. Zekat Gelirlerinin Tedarik Edilmesi Amacıyla Kamu Personeli Atanması

Sadakaların sarf yerleri arasında üçüncü sırada bulunan 'el-amiline aleyha' ifadesinin muktezasına istinaden kamuya ait gelirlerin/sadakaların tahmini, tedariki, muhafazası ve tevzii ile ilgili işlerin yürütülmesi amacıyla kamu personelinin istihdam edildiğine ilişkin uygulamalar henüz nüzul süreci sona ermeden hayata geçirilmiştir. Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde söz konusu alanlarda kamu personelinin istihdam edilmesiyle ilgili örnekler oldukça fazladır.

Malum olduğu üzere günümüz modern bütçe uygulamalarının en önemli konularından birisi, kamunun gelir ve giderlerinin tespitidir. Kamuya ait bir yıllık gelir ve giderler bir önceki yılın son aylarında tespit edilerek kayıt altına alınır. Kamu otoritesi yıl içerisindeki harcamalarını bütçe dengelerini dikkate alarak yapmak durumundadır. Aksi takdirde, gelir tespiti yapılmadan yapılacak hesapsız harcamalar kamu ekonomisini zor durumda bırakacaktır.

Hz. Peygamber döneminde gelir tahmin memurları görevlendirilerek kamusal gelirin/sadakaların miktarının tespit edilmeye çalışılması, bu basit ama elzem olan bütçe ilkesinin hayata geçirildiğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim Tebük gazvesine giderken yolda, bir kadına ait bahçede Hz. Peygamber

⁴² Bkz. İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, III, 195; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXX, 320; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 270.

⁴³ Bkz. İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, III, 195; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXX, 320; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 270.

⁴⁴ İbn-i Sa'd, III, 195; İbn Asâkir XXX, 320. Başka bir rivayette ise bir çuvaldan düşen bir dinardan başka bir şey bulamamışlardır. Bkz. İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, 270.

⁴⁵ Divanların kurulup gelişmesi ve çeşitlenmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yeniçeri, *a.g.e.*, s. 88 vd.

arkadaşlarına tahmin işlemini uygulamalı olarak göstermiş⁴⁶ ve bu minvalde tahminî bir kamusal gelir tespiti amacıyla, uzman tahmin görevlileri⁴⁷ istihdam etmiştir.

Tahmin işleminin sonrasında kamu gelirlerinin tedarik dönemi geldiğinde Hz. Peygamber İslam'ın ulaştığı her beldeye kamu görevlileri göndererek⁴⁸ üretim ve servet üzerindeki kamu hakkı tedarik edilmiştir.

Merkeze getirilen sadakaların muhafaza ve idaresi için de özel görevliler istihdam edilmiş, gelirin türüne göre farklı memurlar tahsis edilmiştir. Mesela Hz. Peygamber döneminde Bilal-i Habeşi meyve zekâtlarının⁴⁹ Abdurrahman bin Avf ise hayvan zekâtlarının⁵⁰ sevk ve idaresi ile sorumlu kılınmıştır. Ayrıca kadınların takılarının zekâtlarını toplama işi için de Bilal-i Habeşi'nin görevlendirildiği kaynaklarda⁵¹ yer almaktadır. Sonraki dönemlerde merkez ve taşra teşkilatının daha da gelişmesiyle kamu gelirlerinin tahmin ve tedariki amacıyla, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaların paralelinde kamu görevlileri istihdam edilmiştir. Çokça uygulama örnekleri bulunan bu alana, konuyu fazla uzatmamak için girmek istemiyoruz. Zaten yukarıda zikredilen uygulama örnekleri, Kur'an mesajının en iyi hayata geçirildiği Hz. Peygamber döneminde memur görevlendirilerek zekâtın kamusal bir gelir olarak tedarik edildiğine dair kapsamlı ve doyurucu veriler sunmaktadırlar.

1.2.3. Canlı Zekat Mallarının Bakımı İçin Kamuya Özel Korular Tahsis Edilmesi

Zekâtın kamusal bir gelir olduğunu gösteren en önemli uygulama örneklerinden birisi de, kamuya ait zekât malları için kamu otoritesi tarafından tahsis edilen korulardır. Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde bu amaçla koru tahsis edildiğine ilişkin uygulama örnekleri hayli fazladır. Konuya temel teşkil etmesi gayesiyle burada bazı uygulama örneklerine işaret edeceğiz.

⁴⁶ Bkz. Buhârî, Zekât, 54; Müslim, Fedâil, 11; Ebu Dâvud, İmare, 37; Ahmet b. Hanbel, V, 424-425.

⁴⁷ Bkz. Ebu Dâvud, Zekât, 15; İbn-i Mace, Zekât, 18; Tirmizî, Zekât, 17; Nesâî, Zekât, 26; İbn-i Hacer, Şihabuddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalanî, *el-İsabe Fî Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1853, III, 138, 252; Kettanî, a.g.e., I, 316-317.

⁴⁸ İbn İshak, *Kitabu's-Siyer*, (Tahkik: Faruk Hamade) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, s. 666; Makrizî, a.g.e., IX, 376-379; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kettanî, a.g.e., I, 314-315.

⁴⁹ Makrizî, a.g.e., IX, 379.

⁵⁰ Makrizî, a.g.e., IX, 379.

⁵¹ Buhârî, Zekât, 21; Müslim, Salatü'l-İdeyn, 1-4,13; Ebu Dâvud, Salat, 249. (247-250).Nesâî, Salatü'l-İdeyn,28.

Buhârî'de yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber, (Medine'nin 20 fersah yakınlarındaki⁵²) Naki' adlı mevkii koru olarak tahsis etmiştir.⁵³Yine Hz. Peygamber döneminde Ebu Zer el-Gifârî, Medine'ye 3 millik mesafede bulunan⁵⁴ Rebeze adlı mevkide, zekât koyunlarını otlatmakla görevlendirilmiştir.⁵⁵Aynı şekilde Ukl ve Ureyne kabilesinden gelerek çeşitli bahanelerle Medine'de ikamet etmek istemeyen kötü niyetli kişiler tarafından öldürülen sahabenin,'Harre' isimli mevkide kamuya ait zekât develerine çobanlık yapmakla görevlendirilmiş bir kişi olduğu da, bu döneme ait uygulama örneklerinden birisi olarak sağlam hadis kaynaklarında⁵⁶ yer almaktadır. Ayrıca bu dönemde bizzat Hz. Peygamber tarafından zekât develerinin bir damga ile işaretlenmesi⁵⁷ de zekâtın kamusal bir gelir olduğunu gösteren en çarpıcı örneklerden birisidir. Hatta bazı bilim adamları⁵⁸ Hz. Peygamberin damgası üzerinde "zekât" veya "sadaka" yazdığını ileri sürmektedirler.

Naki' adlı mevkinin kamuya ait bir koru olma durumu, Hz. Ebu Bekir döneminde de devam etmiştir.⁵⁹ Bu mekâna ilaveten Hz. Ebu Bekir,'Rebeze' adlı mevkii de zekât hayvanları için koru tahsis etmiş ve azatlı kölesi Ebu Seleme'yi de buraya çoban tayin etmiştir.⁶⁰

Hz. Ömer de kamuya ait koru tahsisi uygulamasını devam ettirmiştir. Buhârî'de yer alan bir rivayette Hz. Ömer'in 'Rebeze' ve 'Seref' (bazı rivayetlere göre Şeref) adlı mevkii koru olarak tahsis ettiği⁶¹ nakledilmektedir. Hz. Ömer, bu iki

⁵² Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 30; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Tahkik ve Ta'lik: Abdulkadir Şeybe el-Hamed), Riyad, 2001, V, 55.

⁵³ Buhârî, Musâkât, 11.

⁵⁴ el-Azîm Âbâdî, Ebu't-Tîb Muhammet Şemsu'l-hak, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Sünen-i Ebu Dâvud*, (Tahkik: Abdurrahman Muhammet Osman), Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1968, I, 524.

⁵⁵ İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammet b. İshak, *Sahihu İbn Huzeyme*, Sahihulbn-i Huzeyme, (Tahkik ve Ta'lik: Muhammed Mustafa el-'Azamî, Beyrut, 1980, IV, 32; İbn-i Hibban, Ebu Hatim Muhammet, *el-İhsan Fî Takribi Sahihi İbn Hibban*, Tertip: Emir Alauddin Ali b.Balban el-Fârisî, (Tahkik, Ta'lik ve Tahrir: Şuayb el-Arnâvut) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1988, IV, 138; Beyhakî, *a.g.e.*, I, 338. Rivayetin farklı varyantları için bkz. Ebu Dâvud, Taharet, 123; Beyhakî, I, 337.

⁵⁶ Karşılaştırmalı olarak bkz. Ahmet b. Hanbel, III, 290; Buhârî, Zekât, 68; Meğazî, 36; Tîb, 5-6, 28; Diyât, 22; Müslim, Kasame, 9-14; İbn-i Mace, Hudûd, 20; Nesâî, Taharet, 191; Tahrîmu'd-Dem, 7-9, Tirmizî, Taharet, 55.

⁵⁷ Bkz. Ahmet b. Habel, III, 284; Buhârî, Zekât, 69.

⁵⁸ Şafî mezhebine mensup olan İbnü's-Sabbağ'ın bu iddiası için bkz. İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Barî*, III, 429; Şevkânî, Muhammet b.Ali, *Neylü'l-Evtar Min Ehadîs-i Seyyidi'l-Ahbâr*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1996, IV, 471.

⁵⁹ Bkz. İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, VII, 12.

⁶⁰ Mâverdî, *a.g.e.*, s. 318.

⁶¹ Bkz. Buhârî, Musakat, 12

mevkiyi zekât hayvanları için, Naki' adlı mekânı ise kamuya ait atlara tahsis⁶² etmiştir. Zekât hayvanları için ayrılan 'Rebeze' ve 'Seref' (veya Şeref) adlı mekânlarda her yıl 30 bin deve hazır tutulmuştur.⁶³ Hz. Ömer, 'Rebeze' koruluğuna tayin ettiği Hüneyy'e, az miktardaki diğer deve ve koyun sürülerinin koruya girmesine müsaade edebileceğini, ancak Osman bin Affan ve Abdurrahman bin Avf gibi zenginlerin sürülerini ise söz konusu alana sokmaması gerektiği yönünde direktifler vermiştir. Bu tutumunu da bahis konusu varlıklı kişilerin hayvanlarının helak olması durumunda, hurmalık ve ekili arazilerine dönebileceklerini, oysa malı az olan yoksulların kendisine gelip feryat edecekleri gerekçesine dayandırmakta, akabinde ise kendisi açısından bu kişilere su ve ot temin etmenin altın ve gümüş vermekten daha kolay olduğunu⁶⁴ ifade etmektedir.

Sonraki dönemlerde de kamuya ait koru tahsis etme uygulaması devam etmiştir. Mesela Hz. Osman döneminde zekât hayvanlarının sayısı arttığı için kamuya ait koruların sayısının da artırıldığı⁶⁵ kaynaklarımızda yer almaktadır. Hiç kuşkusuz anılan uygulama örnekleri zekâtın kamusal bir gelir olduğuna ilişkin önemli veriler sunmaktadır.

1.2.4. Zekât İşlerinde Görevlendirilen Kamu Personelinin Denetime Tabi Tutulması

Zekât memurlarının görev yaparken memuriyetin gerektirdiği ölçülerin dışına çıkıp haksız kazanç elde etmelerinin önüne geçmek amacıyla, bizzat kamu otoritesi tarafından denetime tabi tutulmaları, zekâtın bir kamu geliri olduğuna ilişkin önemli göstergelerdendir.

Hz. Peygamber döneminde kamuya ait mu'tad ve muntazam gelirler için ayrı, ganimet gibi arizî gelirler için ayrı, diğer gelirler için de ayrı memurlar istihdam edilmiştir.⁶⁶ Bu dönemde malî alanda memur istihdamı, muvakkatlik esası üzerine, her sene yeniden tayin edip maaş bağlama⁶⁷ şeklinde yürütülmüştür. Hz. Peygamberin tüm kamu personeli için ortaya koymuş olduğu hayat standardı oldukça

⁶² İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, III, 284; İbn-i Battal, Ebu'l-Hasan Ali b.Halef b.Abdulmelik, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, (Ta'lik: Ebu Temim Yasir b.İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, ts.VI, 505; Aynî, Bedruddin Ebu Muhammet Mahmut b. Ahmet, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, VI, 273.

⁶³ Bkz. İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, III, 284

⁶⁴ Bkz. Buhârî, Cihad, 180; Malik b.Enes, *Muvatta*, Çağrı Yay.,İstanbul, ts. Davetü'l-Mazlum, 1; Beyhakî, *a.g.e.*, VI, 242-243; Ebu Ubeyd, *a.g.e.*, s. 309-310, No: 741; Mâverdi, *a.g.e.*, s. 318.

⁶⁵ Bkz. İbn-i Battal, *a.g.e.*, VI, 505-506

⁶⁶ *Hamidullah, a.g.e.*, II, 914.

⁶⁷ *A.y.*

dikkat çekicidir. Bu konuyla ilgili şöyle bir hadis nakledilir: “Tarafımızdan bir memuriyetle görevlendirilen kişi, evli değilse evlensin, evi yoksa ev, bineği yoksa binek, hizmetçisi yoksa hizmetçi edinsin. Kim bundan fazlasına sahip olursa o ya haindir, ya da hırsızdır.” Bazı rivayetlerde söz konusu hadisin son bölümü şöyledir: “Allah onu hain ya da hırsız olarak mahşere getirir.”⁶⁸ Bir başka rivayette ise “Maaş karşılığı bir (devlet) işinde çalıştırdığımız kişinin, maaşı dışında elde ettiği şey (devlete) ihanettir.”⁶⁹

Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse hulefa-i râşidîn döneminde kamu adına görevlendirilen personel çok sıkı bir denetimden geçirilmiştir. Zekât için görevlendirilen memurların sıkı bir denetimden geçirildiğine ilişkin uygulama örnekleri kaynaklarımızda yer almaktadır. Zekâtın bir kamu geliri olduğunu gösteren bu uygulama örneklerinden bazılarını burada işaret etmek istiyoruz.

Hz. Peygamber, Süleym oğullarının sadakalarını tedarik etmekle görevlendirdiği İbnu'l-Utbiyye isimli kişinin kendi şahsı için hediye aldığını öğrendiğinde hiddetle ‘babanın yahut annenin evinde otursaydın o hediyeler sana gelecek miydi’⁷⁰ diyerek azarlamıştır. Akabinde topluma hitap ettiği konuşmasında bahse konu olayı aktararak buradan hareketle kamu işinde çalışan memurların haksız kazanca asla tevessül etmemelerini uhrevi bazı tasvirlerle tüm insanlar için bir direktife⁷¹ dönüştürmüştür.

Hz. Peygamberin istihdam ettiği memurları titizlikle denetleme uygulaması⁷² sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Hz. Ebubekir Yemen bölgesinin sadakalarını toplamakla görevlendirilen Muaz bin Cebel’den görev dönüşü hesabını takdim etmesini istemiştir. Bu duruma biraz hayret eden Muaz bin Cebel: ‘Hem Allah

⁶⁸ Karşılaştırmalı olarak bkz Ahmet b. Hanbel, IV, 229; Ebu Dâvud, İmâre, 10; Ebu Ubeyd, Kasım b.Sellam, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 279, No: 653; İbn Zenceveyh, Hamit, *Kitabu'l-Emval*, (Tahkik: Şakir Zib Feyyâz), Riyad, 1986, II, 594-595; İbn Hüzeyme, Ebu Bekir Muhammet b.İshak, *Sahihi İbn Hüzeyme*, (Tahkik ve Ta'lik: Mustafa el-'Azamî),el-Mektebü'l-İslamî, Beyrut,1980, IV, 70; Taberânî, *a.g.e.*, XX, 304-306.

⁶⁹ Bkz. Ebu Dâvud, İmâre, 10.

⁷⁰ Buhârî, Ahkâm, 41; Müslim, İmâre, 26,27; Darimî, Zekât, 31; Ebu Ubeyd, *a.g.e.*, s. 279, No: 656; İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, II, 595.

⁷¹ Bkz. Buhârî, Ahkâm, 41; Müslim, İmâre, 26,27; Darimî, Zekât, 31; Ebu Ubeyd, *a.g.e.*, s. 279, No: 656; İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, II, 595.

⁷² Buhârî, Zekât, 67.

tarafından hem de sizin tarafınızdan; İki hesap öyle mi?' diyerek⁷³ bu uygulamaya karşı biraz alınganlık göstermiştir.

Kamu denetim mekanizmasının daha da geliştiği Hz. Ömer döneminde günümüzde de devam eden bir uygulama başlatılmıştır. Klasik kaynaklarda aktarılan bilgilere göre, Hz. Ömer âmil tayin ettiği bir kişinin tüm malını -göreve başlamadan- yazarak tespit eder, görev sonrasında ise önceden kayıt altına alınmış malıyla o anki mal varlığını mukayese ederek fazla miktarın ya yarısını ya da tamamını müsadere ederdi.⁷⁴Hz. Ömer bu uygulamasıyla personel denetimine 'mal beyanı' esasını getirerek, söz konusu uygulamayı hukukî ve şeffaf bir zemine oturtmuştur

Zekât işlerinin kamu otoritesinin yetkisine havale edildiğini gösteren nasslar paralelinde İslam'ın ilk dönemlerde en yetkin organlar tarafından hayata geçirilen mezkur ve benzer nitelikli uygulama örnekleri, zekâtın kamusal bir gelir olduğuna delil teşkil etmesi bakımından oldukça önemli verilerdir.

1.3.Zekât Gelirlerinin Tabi Olduğu Genel Esaslar

Bir önceki konuda hem nass hem de uygulama bağlamında incelemeye çalıştığımız delillerden anlaşılacağı üzere, zekât kamu otoritesi eliyle yürütülmesi gereken nev-i şahsına münhasır bir müessese görünümü arz etmektedir. Bu ilkeye istinaden gerek Hz. Peygamber ve hulefa-i râşidîn döneminde gerekse daha sonra İslam coğrafyasında kurulan devletlerde zekât kamu otoritesi eliyle yürütülmüştür. Daha özel bir ifadeyle, anılan dönemlerde zekât, devletin gelir ve gider kalemleri arasında yer almıştır.

Uygulanan bu ideal şekliyle zekât, en genel anlamda, özel kesimden kamu kesimine iktisadî değer transferini ifade etmektedir. Kuşkusuz kamu kesimine transfer edilmesi gereken iktisadî değer, İslam'ın ilk dönemlerinden bu güne genişleme istikametinde sürekli bir açılım göstermiştir. Zira günümüze ulaşmış o döneme ait kanunnâme niteliğindeki zekât tarifelerinde bugüne kıyasla daha sınırlı mal varlıklarının yer aldığı görülmektedir. Tâbi oldukları hükümlerle ilgili oldukça ayrıntı bulunan bu malvarlıklarına günümüzde mal vasfı taşıyan çok farklı varlıklar da

⁷³ Huzâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammet, *Muhtasarı Tahrîci'd-Delalati's-Sem'iyye*, Mektebetü's-Sündüs) Kuveyt, 1990, s. 110; Kettanî, *a.g.e.*, I, 207. (İbn-i Kuteybe'nin "Uyunu'l-Ahbâr" adlı eserinden naklen)

⁷⁴ İbn-i Sa'd, *a.g.e.*, III, 253; Belazurî, Ebu'l-Abbas Ahmet b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, (Tahkik ve Talik: Abdullah Enised-Dabba' ve Ömer Enis ed-Dabba'), Müessesetü'l-Meârif, Beyrut, 1987, s. 307.

eklenmiştir. Sermaye piyasasında yaşanan gelişmeler, ifade etmeye çalıştığımız realitenin en güzel örneklerinden birisidir.

Günümüzde zekâta tabi malvarlıklarının çok çeşitli ve daha karmaşık bir yapıya sahip olmasının, bahse konu varlıklara ait hükümlerin belirlenmesinde bir zorluk teşkil ettiği açıktır. Mevcut durumunda Zekât kapsamındaki tüm kamu gelirlerini tek tek ele almak, çalışmamızın sınırlarını aşacağı için, bu bölümde konuya ilişkin bazı genel esasları ayrıntıya girmeden ele almaya gayret edeceğiz.

Zekâta tabi malvarlıklarına ilişkin ayet ve hadislerdeki hükümler bir bütün olarak incelendiğinde, söz konusu malvarlıklarının tabi olduğu hükümler hususunda temel hareket noktasının, zekâtın *gelirden* mi yoksa *sermayeden* mi verileceği realitesine irca edildiği görülmektedir. Zira Kur'an ve sünnette adı geçen malvarlıkları ve bunlar hakkındaki hükümler incelendiğinde, mezkur bakış açısı dikkate alınarak zekâta tabi tüm malvarlıklarını kapsayacak genel ilkelere/hükümlere ulaşmak mümkün görünmektedir. Bu taksime istinaden zekat kapsamındaki kamu gelirlerini, sadece *geliri* itibarıyla zekata tabi malvarlıkları ve *sermaye artı kazancı* itibarıyla zekata tabi malvarlıkları şeklinde ele alarak bu alanlara uygulanacak genel esasları ele alabiliriz.

1.3.1. Geliri İtibarıyla Zekâta Konu Olan Malvarlıklarının Tabi Olduğu Genel Esaslar/Hükümler

Bu alana ilişkin nass temelli malvarlığı örnekleri ve onlarla ilgili hükümler İslam kültür havzasında oldukça ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu grupta Zekâta tabi olan malvarlıkları ile ilgili hükümler bir bütün olarak incelendiğinde, söz konusu malvarlıklarında servet unsurlarının Zekâttan istisna edilerek, sadece gelirin/üretimin Zekâta konu olması genel bir ilke olarak dikkati çekmektedir. Bu temel ilkeye, yani üretime/gelire kaynaklık eden servet unsurlarının kendilerinin değil, sadece onlardan elde edilen üretimin/gelirin zekâta konu olması ilkesine istinaden, bu alanda uygulanacak zekât oranlarının, sermayenin de zekât matrahına dahil olduğu malvarlıklarındaki zekât oranlarına göre daha yüksek olması ve yılanma şartının aranmaması da bir prensip olarak kabul edilmiştir. Bu durum, matrahi sadece gelirin oluşturduğu malvarlıklarıyla, sermayenin de matraha dahil olduğu malvarlıklarının zekâtının farklı olacağına dair önemli bir ilkeyi ortaya koymaktadır.

Klasik fıkıh müktesebatında beş temel başlık halinde incelenen konulardan birisi olan toprak mahsulleri bu grup içerisinde yer almaktadır. Mahiyeti icabı bu

grupta yer alan malvarlıklarında *yıllanma* şart olmadığı⁷⁵ gibi, *zekât oranı* da ek masraf yapılıp yapılmamasına göre %5 veya %10'dur.⁷⁶ Bu tarz mal varlıklarında *nisabın* aranıp aranmayacağı İslam bilginleri arasında tartışmalıdır. Genel kanaat hadislerde ifade edilen miktarın⁷⁷ esas alınması yönüdeyken, İmam-ı Azam bu görüşe muhalefet etmekte ve nisap şartının aranmaması yönünde bir görüş ortaya koymaktadır.⁷⁸Balın zekâtı ile ilgili hükümler de bu alanda ulaşılabilecek genel esasa kaynaklık etmektedir.

Son tahlilde mahiyeti icabı servet unsurlarının zekâttan istisna edilerek sadece gelirin/üretim zekâta konu olduğu malvarlıklarında *zekât oranı* ek masraf yapılıp yapılmamasına göre %5 veya %10 olup, *yıllanma* şart değildir. *Nisabın* aranıp aranmayacağı hususunda ise iki farklı yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşıma göre bu alanda nisap şartı iken, diğer yaklaşıma göre ise şart olmayıp, elde edilen gelirin azı da çoğu da zekâta tabidir.

Günümüzde hükümlerini yukarıda ana hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız kategoride zekâta tabi olacak malvarlıkları oldukça fazladır. Tümünü ifade etmek bu çalışmanın kapsamını aşacağı için örnek olma kabilinden birkaç gelir çeşidi verebiliriz.

Mesela sadece süt elde etmek için faaliyet gösteren besicilik sektörü, kümes hayvancılığı gibi alanlarda servet ve üretim faktörlerinin yapısı dikkate alındığında, bahse konu alanların bu grupta mütalaa edilerek mezkur hükümlere tabi olacağı sonucuna varılabilir.

Ayrıca modern dünyanın popüler gelir kaynaklarından biri olan kira gelirleri, yatırım amacıyla alınmış menkul kıymetlerden elde edilen temettüer, sanayi sektörü, otel, özel hastane, kara, hava ve deniz taşımacılığı gibi alanlarda faaliyet gösteren hizmet sektörü ve genel bir ifadeyle, mahiyeti icabı bu grupta mütalaa edilebilecek benzer alanlar, bu alana ilişkin hükümlere tabi olurlar.

⁷⁵ Bkz. 6.En'am, 141.

⁷⁶ Karşılaştırmalı olarak bkz. Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 7; Ebu Dâvud, Zekât, 5,12; Tirmizî, Zekât, 14; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Dârimî, Zekât, 29; Muvatta, Zekât, 33.

⁷⁷ İncelemeye çalıştığımız esasa kaynaklık eden toprak mahsullerinde hadislerde yer alan nisap miktarı beş vesktir. (bugünün ölçü birimleriyle 653kg). İlgili hadisler için bkz. Buhârî, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 1,3-6; Ebu Dâvud, Zekât, 2; Tirmizî, Zekât, 7; Nesâî, Zekât, 5,18,21-25; İbn Mâce, Zekât, 6; Dârimî, Zekât, 11; Muvatta, Zekât, 1,2.

⁷⁸ İmâm-ı Âzam, diğer bilim adamları tarafından esas alınan nisapla ilgili hadisin ticaret mallarının zekâtı ile ilgili olduğu kanaatindedir. Bu kanaatini de tacirlerin "vesk" (beş veski iki yüz dirhem olan) denilen ölçü birimleriyle alışveriş yapmalarına dayandırmaktadır. Bkz. Serahsî, a.g.e., III, 5.

1.3.2. Sermayeden (Artı Kazanç) Zekâta Tabi Olacak Malvarlıklarıyla İlgili Genel Esaslar/Hükümler

Bu alana ilişkin naslarda ve bu naslara paralel olarak klasik fıkıh mükteşebatında ortaya konan hükümler bir bütün olarak incelendiğinde, bahse konu malvarlıklarının tabi oldukları hükümlerin birinci gruptan farklı olduğu görülecektir. Zira bu grupta yer alan malvarlıklarında ilke olarak dönem sonundaki toplam aktif/sermaye, artı yıl içerisindeki gelirler/kazançlar zekâta tabi olurlar. Yani bu grupta yer alan malvarlıklarında birinci gruptan farklı olarak servet unsurları da zekâta tabidir. Bu farklılık bu alana uygulanacak hükümlerin de farklı olmasına dayanak teşkil etmektedir. Nitekim bu vasfı taşıyan malvarlıklarında zekât oranı %2.5 olup⁷⁹, yıllanma⁸⁰ ve nisap şarttır. Para ve para benzeri likit değerler⁸¹, uruz ve akar kabilinden olan ticarî mallar ve günümüz ekonomilerinde önemli bir yere sahip olan ticarî amaçla alınan hisse senetleri⁸² bu kapsamda zekâta tabi olurlar. Bu grupta yer alan ve zekât tarifelerinde hakkında oldukça fazla ayrıntı bulunan hayvansal servette de yıllanma ve nisap şart olmakla birlikte, her bir tür zekât hayvanına uygulanacak zekât oranında nev-i şahsına münhasır bir sistematik söz konusudur.

Kuşkusuz daha önce bilinmeyen lakin zamanın değişimi ile birlikte ortaya çıkacak her türlü iktisadî değer, mahiyeti gereği ait olduğu alanın genel esasları çerçevesinde zekâta tabi olacaktır.

Birçok ayette İslam'ın en temel konularından biri olan namazla birlikte zikredilen ve verilmediğinde savaş açılacak düzeyde önem atfedilen zekâtın nisabı, nispeti ve diğer temel esaslarına ilişkin Kur'an-ı Kerimde herhangi bir hükmün yer almamış olması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim zekâtla ilgili söz konusu temel hükümlerin Hz. Peygamber tarafından hazırlatılan kanunnâme niteliğindeki zekât tarifelerinde yer aldığı bilinen bir konudur.

Değişkenlik söz konusu olamayacağı için sorgulanması mümkün olmayan bireysel bir mükellefiyete (namaza) eş değer bir seviyede konumlandırılmış olan ve değişken bir alana ilişkin hükümler içeren zekâtın, uygulama hükümlerinin Kur'an'da yer almaması, bu hükümlerin nihâi hükümler mi yoksa örnek hükümler mi sorusunu

⁷⁹ Bkz. Buhârî, Zekât, 38; Ebu Dâvud, Zekât, 5; Tirmizî, Zekât, 3; Nesâî, Zekât, 5, 10; İbn Mâce, Zekât, 4; Muvatta, Zekât, 23; Ebu Ubeyd, s. 413, No: 1106, 1107, 1108, s. 414, No: 1112; Altın ve gümüş gibi para kabilinden olan malvarlıklarının Zekâtı hakkında geniş bilgi için bkz. Mahlûf, Muhammed Hasaneyn, *et-Tibyân Fi Zekât'l-Esmân*, Kahire 1978, s. 20 vd.

⁸⁰ Bkz. Ebu Dâvud, Zekât, 5.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Dumlu, *a.g.t.*, s. 132-142.

⁸² Bkz. Dumlu, *a.g.t.*, s. 127.

akla getirmektedir. Kuşkusuz değişken ve kaygan bir zemin olan ekonomik hayatla ilgili hükümler her durumda hedeflenen amacı gerçekleştiremeyebilir. Yahut hükmün kapsam ve sınırlarının zamanın gereklerine göre yeniden belirlenme zorunluluğu ortaya çıkabilir. Mesela matrah dışı kalacak alanın (havaic-i asliye), yaşanan dönemin temel gereksinimlerine göre yeniden düzenlenebileceği bugün artık tartışılmayan bir konudur. Kuşkusuz mezkur konuda hükme medar olarak değerlendirilebilecek birçok düşünce/varsayım ileri sürülebilir. Mesela;

Kamu otoritesinin kolektif hizmetleri yürütebilmesi için zekât dışındaki gelir kaynaklarının yetersiz kalması durumunda kamusal ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla, nasslardaki hükümleri örnek hükümler kabul ederek, zekâtın nisabı, nispeti ve diğer hükümlerinde pozitif istikamette bir düzenlemeye gidilebilir mi? Yahut tam tersi bir durumda, yani zekât dışı gelirlerin kamusal ihtiyaçları fazlasıyla karşılayabildiği, kişi başına düşen milli gelirin çok yüksek olduğu bir ülkede kamu otoritesinin zekâtın nisabı, nispeti ve diğer hükümlerinde negatif istikamette bir değişikliğe yetkisi var mıdır?

Kuşkusuz zekât hükümlerinin nihâi hükümler mi, yoksa örnek hükümler mi olduğu sorusuna cevap aranacak bir çalışmada, bu konuya ilişkin olumlu ya da olumsuz birçok düşünce ileri sürülebilir. Böyle bir sorunun cevabını aramak, çalışmamızın hedefleri arasında olmadığı için bu konuya girmeyeceğiz. Dolayısıyla söz konusu mesele ile ilgili ifade edilmeğe çalışılan düşünceler, bu doğrultuda yapılacak bir çalışmada varsayılacak parametreler arasında değerlendirilebilir.

Sonuç

Toplum halinde yaşayan insanların bireysel ihtiyaçlarının yanında birlikte kullandıkları ortak hizmet alanlarının bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bu ortak hizmetler, topluma tabi oldukları siyasî otorite tarafından sunulur. Siyasi otoritenin sunduğu ortak kamusal hizmetler, dünden bugüne sürekli bir genişleme eğilimi göstermiştir. Bununla birlikte söz konusu hizmetler geçmiş veya modern tüm toplumlarda az ya da çok hep var olagelmıştır. Özellikle günümüz sosyal devlet anlayışında bu ortak kamusal hizmetler bir hayli artmıştır.

Kuşkusuz bireysel olarak sunulan her hizmetin bir bedeli olduğu gibi, tüm kamuya sunulan ortak hizmetlerin de bir bedeli vardır. Kamu otoritesi bu hizmetleri tüm toplumdaki topladığı gelirlerle finanse eder. Bunun içindir ki, eski yeni tüm

toplumlarda halkın kamu otoritesine ekonomik bir değer aktarması zorunlu görülmüştür.

İslam kültür havzasında, kamunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere bireylerin ödemek zorunda oldukları iktisadî değerler arasında zekâtın mu'tad ve muntazam bir gelir olarak önemli bir yer sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Kuşkusuz devletle irtibatı kopartılıp icra ettiği kamusal fonksiyonlar bir tarafa bırakılarak, işlev alanları sadece ilk iki sınıfa irca edilen ve bireylerin inisiyatifine terk edilmiş günümüz zekât uygulaması zekâtın gerçek mahiyetini yansıtmamaktadır. Zira ilgili nasslarda zekât kamuya ait bir gelir olarak konumlandırılmış, buna paralel olarak da işleyişi bakımından sosyal devlet görünümü arz eden Medine site devletinde ve daha sonra İslam coğrafyasında kurulan devletlerde kamunun temel gelirleri arasında yer almıştır.

Zekâtın harcama alanları arasında sayılan 'el-âmiline aleyha' ifadesi başta olmak üzere metinde aktarılan nassa dayalı diğer deliller, zekât gelirlerinin toplatılıp dağıtılması işleminin kamu otoritesinin yetkisine havale edildiğini göstermektedir. Ayrıca nasslardaki bu temel esasa binaen ilk dönemden itibaren zekâtın kamusal bir gelir olduğunu gösteren pek çok uygulama da hayata geçirilmiştir. Nitekim bu kapsamda zekât daireleri kurulmuş, zekât işlerini yürütmek üzere kamu personeli görevlendirilmiş, personel denetim mekanizması geliştirilmiş ve kamuya ait canlı zekât mallarının bakımı için korular tahsis edilmiştir. İcra edilen bu tür kamusal faaliyetler, zekâtın kamusal bir gelir olarak tahsil edildiğini gösteren önemli uygulamalardır. Ayrıca kamu otoritesi tarafından tahsil edilirken herkesin kendi ekonomik gücüne göre adil bir ödemede bulunabilmesi için zekât gelirlerine uygulanacak temel esaslar nasslarda belirtilerek belli bir standarda oturtulmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmed bin Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

Aynî, Bedruddin Ebu Muhammet Mahmut bin Ahmet, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Bardakoğlu, Ali, 'Hak Maddesi', *DİA*, XV, 143-142.

Belazurî, Ebu'l-Abbas Ahmet bin Yahya bin Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, (Tahkik ve Talik: Abdullah Enîsed-Dabba' ve Ömer Enis ed-Dabba'), Müessesetü'l-Meârif, Beyrut, 1987.

- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmet bin Hüseyin, *Delailü'n-Nübüvve*, (Tahric ve Ta'lik; Abdulmu'dîKal'acî), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammet bin İsmail, *Sahîhu'l-Buharî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Bulutoğlu, Kenan, *Kamu Ekonomisine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Cassas, Ebu Zekeriya Ahmet bin Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Demir, Şehmus, "Zekâtın Kur'an-ı Kerim'de Kavramsal Çerçevesi" *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, ss., 19-44.
- Dumlu, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum, 2008.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *SünenüEbî Davut*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Ebu Ubeyd, Kasım bin Sellam, *Kitâbu'l-Emvâl*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- el-Azîmâbâdî, Ebu't-Tîb Muhammet Şemsulhak, *Avnu'l-Ma'budŞerhu Sünen-i Ebu Davut*, (Tahkik: Abdurrahman Muhammet Osman), Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1968.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.
- Erkal, Mehmet, "Beytül mâl" md.DİA, İst. 1992, VI, 91.
- Gözübenli, Beşir, "Temel Dinî Kavramların Başka Dillere Aktarılması Problemi ve Mealler", *Kur'an Mealleri Sempozyumu (I)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- , "Zekât. Rahmet Getiren Paylaşım", *İslam'a Giriş*, DİB Yay., Ankara, 2006.
- Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, (Tahkik: Mehdî Mahzumî, İbrahim Semerrâî), Mektebetü'l-A'lamî, Beyrut, 1998.
- Hamevî, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, DaruSader, Beyrut, 1977.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul 1993.

- Heysemî, Nureddin Ali bin Ebu Bekir, *Buğyetü'r-Râid Fî Tahkiki Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (Tahkîk: Abdullah Muhammet ed-Dervîş) Daru'l-Fikir, Beyrut, 1994.
- Huzâî, Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammet, *MuhtasaruTahrîci'd-Delalati's-Sem'iyye, Mektebetü's-Sündüs?* Kuveyt, 1990.
- İbn Abidîn, Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz, *Reddü'l-Muhtâraale'd-Dürri'l-Muhtâr*,(Ta'lik ve Tahrîc: Muhammed Suphi Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin), Darulhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1998.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali bin Hasan bin Hibetullah bin Abdullah, *TârîhuMedinetiDimeşk*, (Tahkik: Muhibbuddin Ebu Sa'd Ömer bin Ğarâme el-'Amrî?) Daru'l-Fikir, Beyrut, 1995.
- İbn İshak, *Kitabu's-Siyer*, (Tahkik: Faruk Hamade) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987.
- İbn Mâce, EbûAbdillah Muhammed b. Zeyd, *SünenüİbnMâce*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İbn Zenceveyh, Hamit, *Kitabu'l-Emval*, (Tahkik: Şakir ZîbFeyyâz), Riyad, 1986.
- İbn-i Battal, Ebu'l-Hasan Ali bin Halef bin Abdulmelik, *ŞerhuSahihî'l-Buharî*, (Ta'lik: Ebu Temim Yasir bin İbrahim), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, ts.
- İbn-i Hacer,ŞihabuddinEbu'l-FadlAhmed b. Ali el-Askalanî, *el-İsabe Fî Temyîzi's-Sahabe*, Mısır, 1853.
- İbn-i Hibban Ebu Hatim Muhammet, *el-İhsan Fî Takribi Sahihî İbnHibban* Tertip: Emir Alauddin Ali bin Balban el-Fârisî, (Tahkik, Ta'lik ve Tahrîc: Şuayb el-Arnaut) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1988.
- İbn-i Huzeyme, Ebu Bekir Muhammet bin İshak, *Sahihüİbn-i Huzeyme, Sahihüİbn-i Huzeyme*, (Tahkik ve Ta'lik: Muhammed Mustafa el-'Azamî, Beyrut, 1980.
- İbn-i Sa'd, Muhammet, *KitabuTabakati'l-Kübra*, (Tahkik: Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekir Muhammet bin Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali bin Ebu'l-Kerem,*el-Kâmil fî't-Târîh*(Tahkik; Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Kallek, Cengiz, "Zekâtın Müesseleşme Süreci: Hz. Peygamber ve Râşit Halifeler Dönemi", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te ZEKÂT*, Ensar Neş. İstanbul, 2008, s.195-213.

- Kasanî, AlauddînEbû Bekir b. Mesud, *Bedâiu's- Sanâi fî Tertîbi's- Şerâi*(Tahkîk ve Ta'lik: Ali Muhammed Muavvaz, Adil AhmedAbdulmevcûl) Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 2003.
- Kettanî, MuhammedAbdulhay, *Nizamu'l-Hükümeti'n-Nebeviyye et-Teratibu'l-İdariyye*, (Tahkîk: Abdullah Halit) Daru'l-Erkam bin Ebî'l-Erkam, Beyrut, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkami'l-Kur'an*, (Tashih: Şeyh HişamSemîr el-Buharî, DaruAlemi'l-Kütüp Riyad, 2003.
- Mahlûf, Muhammed Hasaneyn, *et-Tıbyân Fî Zekâtı'l-Esmân*, Kahire 1978.
- Makrizî, Takiyyuddin Ahmet bin Ali bin Abdulkadir bin Muhammed, *İmtâu'l-Esma'*, (Tahkik ve Ta'lik. Muhammed Abdulhamit en-Nesimi)Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Malik bin Enes, *Muvatta*, Çağrı Yay.,İstanbul, ts.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habîb, *Ahkâmu's-Sultaniye*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1999.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Nadaroğlu, Halil, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1981.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâi*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Razî, Fahrettin, *TefsîruFahri'r-Razî/Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1981.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. EbîSehl, *Kitabu'l-Mebsût*, (Tahkîk: EbûAbdillâh Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfi), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Şevkânî, Muhammed bin Ali, *Neylü'l-EvtarMinEhadîs-i Seyyidi'l-Ahbâr*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1996.
- Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman bin Ahmet, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Tahkik ve Tahric: HamdîAbdulmecit es-Selefi) Mektebetülbn-i Teymiyye, Kahire, 1414/1993.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan An Te'vili'l-Kur'an*, Daru'bnHazm, Beyrut 2002.
- Tirmizî, Muhammed bin İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984.